

GÖTEBORGS UNIVERSITET  
Institutionen för svenska språket

Etiketter och lockbeten  
En jämförelse av rubriksättning i olika  
läromedelsversioner

Ida Pettersson

Interdisciplinärt examensarbete inom lärarutbildningen, 15 hp  
Svenska språket  
Ht 2009  
Handledare: Maja Lindfors Viklund



## Sammandrag

Många olika grupper i samhället har lässvårigheter och således finns det också många skolelever som har svårigheter med lärobokstexterna. Dessutom har det i läsundersökningar visat sig att läsförmågan går nedåt och därför kan man förutspå att behovet av lättlästa läroböcker kommer att öka i framtiden.

Föreliggande studie är en deskriptiv undersökning av läroböckers rubriksättning där originalversion och förenklad version av samma läromedel jämförs. Läroboksrubrikerna jämförs kvantitativt med avseende på längd, syntaktisk utformning och om rubrikerna är huvudsakligen informerande eller intresseväckande. Kvalitativt jämförs rubrikernas grafiska utformning, rubrikstruktur och rubrikernas informationsmängd, lexikon och syntax.

Studiens material består av läroböcker i historia och samhällskunskap för grundskolans år 9. Sammanlagt har rubrikerna i fyra böcker granskats, varav två originalversioner och två lättlästa versioner.

Den kvantitativa jämförelsen av rubrikerna visade att rubrikerna skilde sig åt på få punkter. Endast vid jämförelse av syntaktisk utformning uppvisades en utmärkande skillnad genom att de förenklade versionerna hade en större andel hela meningar i rubrikerna än originalversionerna. Även vad gäller grafisk utformning och rubrikstruktur hade de fyra böckerna mycket gemensamt. Endast en av originalversionerna hade en annorlunda uppbyggnad med flera rubriknivåer. Den kvalitativa granskningen av rubrikerna visade bl.a. att rubrikerna i de förenklade versionerna ofta innehöll mindre information än motsvarade rubriker i originalversionerna. I övrigt visade den kvalitativa jämförelsen att orden i de förenklade böckernas rubriker var mer konkreta och vardagliga.

Studiens huvudsakliga slutsats är att rubrikerna i de olika versionerna har mycket gemensamt, men att rubrikerna i de förenklade läroböckerna skulle kunna förbättras, framför allt med avseende på informationsmängd.

Nyckelord: rubriker, läromedel, lättläst



## Innehållsförteckning

1. Inledning .....	1
1.1 Bakgrund.....	1
1.2 Syfte och forskningsfrågor .....	2
2. Forskningsöversikt.....	2
2.1 Rubriker .....	2
2.2 Läroböcker och läroboksspråk.....	3
2.2.1 <i>Rubriker i lärobokstexter</i> .....	4
2.3 Lättlästa texter.....	5
2.3.1 <i>Lättlästa läroböcker</i> .....	6
2.3.2 <i>Behovet av lättlästa läroböcker</i> .....	7
3. Material .....	8
4. Metod .....	10
5. Resultat .....	11
5.1 Rubrikstruktur och grafisk utformning.....	12
5.2 Rubrikernas utformning.....	14
5.2.1 <i>Rubriklängd</i> .....	14
5.2.2 <i>Syntaktisk utformning</i> .....	15
5.2.3 <i>Rubrikernas huvudsyfte</i> .....	16
5.3 Kvalitativa likheter och skillnader mellan rubrikerna .....	18
5.3.1 <i>Rubriker där de förenklade versionerna ger mindre information</i> .....	19
5.3.2 <i>Rubriker där de förenklade versionerna ger mer information</i> .....	19
5.3.3 <i>Rubriker där ord har bytts ut mot synonymer</i> .....	20
6. Analys och diskussion .....	21
6.1 Rubrikstruktur och grafisk utformning.....	21
6.2 Rubrikernas utformning.....	22
6.2.1 <i>Rubriklängd</i> .....	22
6.2.2 <i>Syntaktisk utformning</i> .....	23
6.2.3 <i>Rubrikernas huvudsyfte</i> .....	23
6.3 Kvalitativa likheter och skillnader mellan rubrikerna .....	25
7. Slutdiskussion .....	25
Material- och litteraturförteckning .....	28



## **Tabellförteckning**

Tabell 1 Läroböckerna och antalet rubriker.....	9
Tabell 2 Rubriklängd .....	14
Tabell 3 Rubrikerna syntaktiska utformning .....	15
Tabell 4 Andelen informeraende respektive intresseväckande rubriker .	18





## **Bildförteckning**

Bild 1 Rubriknivåer från <i>Samhälle i dag 9 Fokus</i> .....	12
Bild 2 Rubriknivåer från <i>Samhälle i dag 9</i> .....	13
Bild 3 Exempel på rubrik från <i>Samhälle i dag 9</i> .....	14



## 1. Inledning

Rubriker är självklara komponenter i de flesta texter och de ska fungera både som etiketter och lockbeten. Vid mötet med en text är rubriken det första vi läser och den bör därför spela en viktig roll inför vår fortsatta läsning. Jag tror att det är betydelsefullt med bra rubriker som vägleder läsaren och har därför valt att titta närmare på rubriksättning i läromedel för att se hur rubrikerna är utformade.

Idag ges dessutom många läromedel ut i två varianter, varav en är förenklad och riktar sig till de elever som av olika anledningar behöver mer lättlästa läroböcker. Jag har funderat över hur dessa lättlästa böcker är utformade och vad som förenklats i jämförelse med ”vanliga” läroböcker.

I följande avsnitt presenteras inledningsvis den föreliggande studiens bakgrund. Sedan beskrivs syftet och de för studien aktuella frågeställningarna.

### 1.1 Bakgrund

Vårt samhälle översvämmas av texter. I allt fler sammanhang, utöver studier, förutsätts och krävs en god läsförmåga. Många har dock, av olika anledningar, svårt att förhålla sig till större textmassor och är i behov av mer lättläst material. Enligt organisationen *Centrum för lättläst* saknar så många som 25 % av Sveriges vuxna den efter grundskolan förväntade läsförmågan. Det innebär bl.a. att en vanlig dagstidning förorsakar svårigheter för en relativt stor del av befolkningen (Centrum för lättläst).

De internationella läsundersökningar som svenska elever deltagit i sedan början av 70-talet har visat att de är relativt goda läsare i jämförelse med elever från andra länder. Samtidigt visar jämförelser över tid att läsförmågan hos svenska elever gått ner något under det senaste årtiondet (Skolverket 2007:8). Bl.a. redovisas i rapporten *Förändring i läskompetens 1991–2001. En jämförelse över tid och i länder* (Gustafsson & Rosén 2004) en undersökning där två internationella utvärderingar av läskompetensen bland 9- och 10-åringar har jämförts. För svenska elever har det skett en nedgång i både läshastighet och läsförståelse mellan åren 1991 och 2001, medan övriga länders elever har förbättrat sin läsförmåga. Försämringen bland svenska elever visade sig vid läsning av både skön- och facklitteratur och gällde både flickor och pojkar (Gustafsson & Rosén 2004:5–6). Författarna till

ovanstående rapport presenterar ett antal möjliga förklaringar till nedgången i läsförmåga, bl.a. att klasstorleken ökat och att tillgången på böcker i hemmet har minskat (Gustafsson & Rosén 2004:7).

I min framtida roll som lärare kommer jag ständigt att behöva ta ställning till en mängd olika saker. Det kommer att handla om allt från rastvaktsscheman, via kepsens vara eller icke vara i klassrummet, till vilka pedagogiska metoder som är bäst lämpade för olika moment. En annan fråga som kommer att aktualiseras är vilken sorts läromedel som ska användas i undervisningen. Det finns anledning att tro att de lässvaga eleverna kommer att bli fler framöver och i sådana fall kommer också behovet av lättlästa läroböcker att öka. För att möjligen stå mer rustad inför framtida val har jag valt att undersöka skillnader mellan olika läroboksversioner i mitt examensarbete.

## **1.2 Syfte och forskningsfrågor**

Det övergripande syftet med denna studie är att jämföra originalversioner och förenklade versioner av samma läromedel för att utröna vilka eventuella språkliga skillnader som föreligger mellan dem. Mer specifikt fokuserar studien på rubriksättning i de olika versionerna och jag undersöker huruvida olika typer av rubriker används i vanliga respektive lättlästa läroböcker.

I undersökningen konkretiseras syftet genom att jag granskar rubrikernas utformning, längdmässigt och syntaktiskt. Jag undersöker också om rubrikerna är huvudsakligen informerande eller intresseväckande och gör en kvalitativ jämförelse av rubrikstrukturen och rubrikernas informationsmängd, lexikon och syntax. I studien anläggs ett jämförelseperspektiv där de olika versionerna ställs mot varandra.

## **2. Forskningsöversikt**

I följande avsnitt presenteras tidigare forskning kring rubriksättning och läroboksspråk. I avsnittet tar jag också upp vad som generellt karakteriserar lättlästa texter och vilka elever som kan tänkas ha behov av lättlästa läroböcker.

### **2.1 Rubriker**

I uppsatsen används den av *Språkrådet* uppsatta definitionen av rubriker som säger att rubriker är till för att ”upplysa om innehållet i en text” (Språkrådet 2008:18). Språkrådets rekommendation är att man delar upp längre texter i olika delar och sätter in underrubriker som visar textens disposition och struktur. Fler än tre rubriknivåer bör inte användas. Den översta rubriknivån får gärna vara kort och ska ange ämnet och i underrubrikerna bör läsaren få mer information (Språkrådet 2008:18–19). Det är också viktigt att rubrikernas grafiska utformning signalerar rubrikstrukturen och visar de olika rubriknivåerna på ett tydligt sätt (Språkrådet 2008:23; Strömquist 2005:133–135).

I boken *Rubriker – bruk och missbruk* (2003) påpekar Rune Pettersson att rubrikers utformning är avgörande för en text eftersom de både kan attrahera och repellera läsare. Vidare menar han att underrubriker kan underlätta läsningen, men också försvåra den om rubriken inte överensstämmer med den efterföljande texten (Pettersson 2003:9). Även Strömquist påpekar att både rubriksättning och rubrikstruktur påverkar textens läsbarhet eftersom dessa kan ge läsaren förförståelse som är mycket betydelsefullt när det handlar om att förstå vad man läser (Strömquist 2005:130).

Rubrikers huvudsakliga uppgifter anges ofta vara att förbereda läsaren och locka till läsning (Pettersson 2003; Strömquist 2005). Enligt Pettersson kan underrubriker även underlätta för läsaren genom att t.ex. ”ge läspausar” och ”göra texten typografiskt luftig”. Vidare kan rubriker ”hjälpa läsaren att förstå innehållet” och ”ge bättre inläring” (Pettersson 2003:18–19). Strömquist menar att en bra rubrik både är intressant och informerande. Frågor, utrop och uppmaningar är element i rubriker som kan engagera läsaren (Strömquist 2005: 130–132).

## **2.2 Läroböcker och läroboksspråk**

Siv Strömquist (1995) konstaterar att även språket i läroböcker, vid sidan av själva innehållet, är betydelsefullt för eleverna. För det första är språket avgörande för förståelse och inläring och för det andra fungerar läroboksspråk som förebild för elevers eget skrivande (Strömquist, 1995:7).

Även Björn Melander menar att läroböcker påverkar eleverna mer än bara kunskapsmässigt. Språket i läroböcker fungerar som föredöme för elevernas eget språk och de kan där lära sig nya ord, ordförbindelser och

språkbruksregler. Vidare ger läroböcker också signaler om hur kunskap kan framställas och struktureras (Melander 1995:37).

I artikeln *Grafisk pyttipanna – Om text och grafisk form i läroböcker* (1995) påpekar dock Lars Melin att läroböcker, när det gäller utformning, till stor del avviker från andra informativa texter. Melin menar att läroböcker karakteriseras av en ”grafisk mångfald” som varierar mellan olika läroböcker och har mer gemensamt med broschyrer än annan facklitteratur (1995:85–87). I läroböcker återfinns ofta grafiska markörer såsom tonplattor, textutor och pratbubblor och Melin ställer sig tveksam till om de grafiska hjälpmedlen förbereder eleverna för deras fortsatta läsning av andra typer av sakprosa (1995:81,121).

### **2.2.1 Rubriker i lärobokstexter**

I artikeln *Från 50-tal till 80-tal – Om form och innehåll i historieläroböcker* (1995) redovisar Carin Sandqvist en undersökning där en jämförelse av två läroböcker i historia från 1950-talet med motsvarande böcker från 1980-talet har gjorts. Undersökningen gäller både läroböckernas innehåll, såsom faktaurval, och texternas språkliga form, t.ex. informationstäthet, styckeindelning och rubriksättning. Vad gäller rubrikers funktion påpekar Sandqvist att de varierar med textgenrer. Som exempel nämns vetenskapliga texter vars rubriker är informerande och har en strukturerande funktion, vilket kan ställas i kontrast till populärvetenskapliga texter där huvudsyftet med rubriken ofta är att skapa ett intresse för texten (Sandqvist 1995:147).

Läroboksgenren kan sägas vara lite speciell, men bör enligt Sandqvist (1995:147) ses som populärvetenskaplig. Läroboksförfattarnas uppgift torde därför vara att locka eleverna till läsning med hjälp av intresseväckande strategier (Sandqvist 1995:147). I läroböckerna från 50-talet har dock i stort sett samtliga rubriker ett informerande syfte. Det finns endast några få exempel på rubriker med vilka man försöker att väcka läsarens engagemang, t.ex. användes nominalfrasen *Den lille korsikanen* som rubrik istället för *Napoleon*. Även rubrikerna i läroböckerna från 80-talet är till största delen informativa. I en av 80-talsböckerna används emellertid skiljetecken i vissa rubriker, vilket kan vara en intresse-väckande ansats, t.ex. *Revolutionen lever!* och *Fransmännen – Europas herrar?* (Sandqvist 1995:147–148).

Sandqvist har även undersökt rubrikernas syntaktiska utformning, närmare bestämt huruvida de utgörs av nominalfraser, prepositionsfraser, meningensfragment eller hela meningar, och hon kunde fastställa att

nominalfrasen var den allra vanligaste formen på rubrikerna (1995:148). Sandqvist beräknade också rubrikernas längd för att få en uppfattning om informationsmängden och kunde konstatera att rubrikerna i 80-talets böcker är kortare än rubrikerna i 50-talsböckerna. I böckerna från 50-talet innehöll de flesta rubriker mer än 2 ord, medan rubrikerna i böckerna från 80-talet för det mesta innehöll 1–2 ord. En förklaring till detta kan vara att de nyare böckerna har fler rubriknivåer (1995:149–150).

I artikeln *Läsvärda böcker kräver helhetsgrepp* (2005) utreder Martin Ransgart vad som kännetecknar lärobokstexter, men också vad läroboksförfattare borde tänka på när de utformar läroböcker. Ransgart betonar vikten av en god struktur i lärobokstexter, vilket kan åstadkommas på olika sätt, bl.a. genom rubriker, tydlig styckeindelning med kärnmeningar och explicita sambandsmarkörer (2005:61–67).

Vidare menar Ransgart att rubriker är centrala signaler som, om de är välformulerade, kan ge ett avgörande stöd i textläsningen. Genom rubriker får nämligen läsaren reda på vad texten handlar om och kan på så sätt förbereda sig. Ransgart påpekar att alltför vida rubriker inte ger stöd till läsarens orientering i texten, medan alltför snäva rubriker kan ge en vinklad och därmed felaktig bild av innehållet (2005:64). Rubriker kan fungera som intresseväckare, men det är viktigt att den informativa funktionen inte går förlorad. Ransgart anser dock att läroböcker oftast har rubriker som fungerar både som information och som lockbete (Ransgart 2005:64).

Ulla Ekvall (1995) har granskat Oä-böcker för årskurs 4 för att utröna hur lärobokens utformning kan underlätta förståelsen och väcka läsarens intresse (1995:47–48). Hon anser, till skillnad från Ransgart, att det finns många brister i rubriksättningen i de undersökta läroböckerna, och att det förekommer rubriker som är antingen för vida eller för snäva och därför inte speglar textinnehållet på ett tillfredsställande sätt. Vidare ger rubrikerna många gånger alltför lite information, vilket kan innebära att läsaren inte blir vägledad på ett önskvärt sätt (Ekvall 1995:57–58).

### **2.3 Lättlästa texter**

I boken *Lättläst – så funkar det* (2007) rekommenderar Maria Sundin hur lättlästa texter bör skrivas och redogör för hur de skiljer sig från vanliga eller mer svårlästa texter. Boken riktar sig till alla som vill göra sina texter mer lättillgängliga, t.ex. handläggare på myndigheter, skribenter, webbredaktörer och lärare (Sundin 2007:9).

Sundin menar att meningarna i lättläst material ska vara korta, mellan 10 och 25 ord. Det poängteras dock att det ska vara en blandning av långa och korta meningar. Många korta meningar efter varandra inverkar negativt på läsrytmen. Meningarna ska ha rak ordföljd eftersom dessa är lättare att läsa än meningar med omvänd ordföljd. Meningarna ska vara fullständiga, eftersom implicit information försvårar läsningen. Meningarna ska också vara högertunga, vilket innebär att predikatet bör komma tidigt i meningen. Inskjutna bisatser mellan subjekt, predikat och objekt, s.k. inskott, ska inte användas, eftersom de gör meningarna komplicerade (Sundin 2007:128–131).

Det finns också skillnader mellan ordklasserna. En stor mängd substantiv gör en text svårläst p.g.a. informationstätheten, medan verb gör att texten blir mer lik talspråk och därför mer lättläst. Verbfraser ska helst vara aktiva, vilket också kräver ett tydligt subjekt (Sundin 2007:106–111).

Vidare gör konkreta ord och tydliga exempel texten mer lättläst. Dubbeltydiga ord, som t.ex. ”man” bör undvikas. I övrigt ska vardagliga ord användas i mesta möjliga mån och svåra ord i texten ska givetvis förklaras. Likaså ska förkortningar skrivas ut, även de mest vanliga som exempelvis ”bl.a.”. Ord bestående av sammansättningar ska lösas upp. Det är t.ex. bättre att skriva ”schampo för barn” än ”barnschampo”. Precis som med meningar är det bra att blanda långa och korta ord. Många korta ord efter varandra försvårar för svaga läsare (Sundin 2007:112–115, 132–136).

Sundin menar också att lättlästa texter ska ha tydliga huvudrubriker som innehåller mycket information. Ofta är det bättre med något längre rubriker med adekvat information, än korta rubriker som inte ger läsaren någon förförståelse. Rubriker med t.ex. frågor, citat eller provokativa formuleringar kan göra att läsaren blir intresserad av att läsa vidare. Även underrubriker bör användas i lättlästa texter eftersom de hjälper läsaren att strukturera texten (Sundin 2007:100–102).

### ***2.3.1 Lättlästa läroböcker***

I artikeln *Röst och kausalitet i läroböcker* (2005) refererar Monica Reichenberg till sin doktorsavhandling med samma namn, där hon presenterar en undersökning av hur läsförståelsen bland elever kan öka om texterna omarbetas i fråga om ”röst” och ”kausalitet”. Med ”röst” åsyftas en berättarröst som kommunicerar med läsaren på ett sätt som för tankarna till talspråk och med ”kausalitet” menas signaler som visar ”samband, orsak och verkan” (Reichenberg 2005:48–49). Mer specifikt omarbetade Reichenberg texterna bl.a. genom att ersätta passiv form



med aktiv form, byta ut satsförkortningar mot fullständiga satser och göra orsakssamband tydligare genom att exempelvis infoga ”därför” och ”därför att” där det behövdes (Reichenberg 2005:48–49).

Reichenberg fann i sin undersökning att läsförståelsen blev påtagligt bättre vid läsning av de omarbetade textversionerna. Framförallt blev det skillnad i testresultaten för andraspråksinlärare. Reichenberg framhåller dock vikten av att göra en avvägning vid förenkling av texter. Om innehållet görs alltför enkelt och explicit kommer texten förmodligen att framstå som tråkig för eleverna (Reichenberg 2005:56–57).

### ***2.3.2 Behovet av lättlästa läroböcker***

Det kan finnas många skäl till att elever behöver lättlästa läroböcker. Lundberg och Reichenberg (2008) pekar på särskilda grupper som kan ha svårt att ta till sig skrivna texter. Nedan behandlas olika exempel på elevgrupper som kan tänkas ha ett behov av ett mer lättläst material.

Elever med koncentrationssvårigheter, som t.ex. ADHD, kan ha svårt att orka med att läsa längre texter. Det är därför en fördel om texterna är korta, typografiskt luftiga och själva innehållet fängslande. För dessa elever är avkodningen av ord sällan ett problem. Textens längd kan däremot innebära svårigheter (Lundberg & Reichenberg 2008:18).

Läsare med dyslexi däremot har svårt att avkoda ord. Speciellt kan långa ord och ord som innehåller konsonantgrupper skapa problem för dyslektiker. Oftast gäller dock problemen endast avkodningen av ord; läsare med dyslexi har sällan problem med att förstå vad de läser. Dyslektiker är alltså mer hjälpta av inläst material än texter som förenklats språkligt (Lundberg & Reichenberg 2008:17).

För andraspråksinlärare är det läsförståelsen som ställer till de största problemen. Själva avkodningen av ord går oftast bra men meningsbyggnad och bildspråk, såsom ordspråk och metaforer är svårare att bemästra (Lundberg & Reichenberg 2008:25).

Barn med neuropsykiska störningar, som t.ex. autism eller Aspergers syndrom, har bl.a. problem med inlevelseförmågan. För dessa elever innebär sällan faktatexter några problem, medan skönlitteratur, som kräver inlevelse, kan vara svårare att förstå. För att underlätta för dessa elever bör texter vara kronologiska, innehålla logiska händelseförlopp och explicit uttrycka karaktärernas tankegångar (Lundberg & Reichenberg 2008:19).

Det finns också elever med motoriska och perceptuella svårigheter som kan ha svårt att kontrollera huvudets rörelser och fixera blicken på

texten och följa raderna. I vissa fall kan dessa elever också ha svårigheter med talmotoriken, vilket kan innebära att de har svårt att förstå hur språket är segmenterat. Den här typen av problem gör att texterna behöver vara grafiskt tydliga (Lundberg & Reichenberg 2008:17–18).

Elever med utvecklingstörningar behöver nödvändigtvis inte ha problem med själva avkodningen av ord, men ordförrådet är ofta begränsat. För att underlätta läsningen för elever med utvecklingsstörningar ska texterna vara kronologiska och bestå av korta meningar som utgörs av huvudsatser. Ordförrådet bör vara vardagligt och konkret, och bildliga uttryck och ironi bör undvikas (Lundberg & Reichenberg 2008:19–20).

Det finns också en grupp elever som av olika anledningar har språksvårigheter, trots normal förståndsutveckling. Detta kan bl.a. yttra sig i uttalsproblem och ett begränsat ordförråd. Inte sällan medför detta också läs- och skrivsvårigheter. Beroende på den enskilda individens specifika problematik bör texter anpassas på olika sätt. I vissa fall är problemen av ungefär samma slag som vid dyslexi medan det ibland finns mer gemensamt med problemen som uppträder vid utvecklingsstörningar (Lundberg & Reichenberg 2008:24).

Även elever med hörselnedsättning kan behöva lättlästa läroböcker. Detta beror på att skriftspråket bygger på talet, vilket är mer eller mindre tillgängligt för hörselskadade; för döva är det inte tillgängligt alls. När döva barn ska lära sig läsa och skriva möter de således ett helt nytt språk. Det finns dock inte särskilt mycket forskning kring behovet av lättlästa texter för personer med hörselnedsättningar och det är också osäkert hur en sådan anpassning i så fall borde göras (Lundberg & Reichenberg 2008:21–23).

### **3. Material**

Läroböckerna, vars rubriker granskats och jämförts i denna studie, kommer från läromedelsserien SOL 3000 (Natur & Kultur). SOL är en förkortning för samhällsorienterade läromedel och serien är avsedd för skolåren 6–9. Serien innehåller grundböcker och arbetsböcker i de samhällsorienterade ämnena geografi, historia, religionskunskap och samhällskunskap. SOL 3000 Fokus är en del av läromedelsserien, och innehåller läroböcker för elever som är i behov av lättare texter (Natur & Kulturs hemsida).

Studiens fokus ligger på läroböcker i historia och samhällskunskap och för att underlätta jämförelsen har jag endast använt böcker som är

avsedda för grundskolans år 9. I tabell 1 presenteras läroböckerna samt antalet rubriker per bok och sammanlagt.

*Tabell 1 Läroböckerna och antalet rubriker*

<b>Läroböckerna</b>	<b>Antal rubriker</b>
<i>Levande historia 9</i> (Hildingson & Hildingson 2003)	256
<i>Levande historia 9 Fokus</i> (Hildingson & Hildingson 2007)	133
<i>Samhälle i dag 9</i> (Wergel m.fl. 2007)	255
<i>Samhälle i dag 9 Fokus</i> (Wergel m.fl. 2003)	134
<b>Totalt</b>	<b>778</b>

Enligt Natur & Kulturs hemsida är Fokus-böckerna ”skrivna enligt de senaste forskningsrönen om vad som göra texter lättlästa” (Natur & Kulturs hemsida). Mer precist anges att de lättlästa böckerna innehåller en reducerad textmängd, att sambandsmarkörer används i större utsträckning än i originalversionerna och att förkortningar inte används. Utgångspunkten är att läsaren inte förväntas kunna ”läsa mellan raderna” (Natur & Kulturs hemsida).

Men de båda versionerna påminner ändå mycket om varandra och vid en första anblick har de många gemensamma nämnare. Exempelvis återfinns samma teman i båda versionerna och även de övergripande temarubrikerna är identiska. I övrigt används också samma teckensnitt och teckenstorlek i brödtexterna.

Det finns givetvis också många allmänna skillnader mellan bokversionerna. Tydligast är kanske att originalversionerna har ett bredare format och att de innehåller fler sidor. T.ex. har *Samhälle i dag 9* 140 sidor, medan den förenklade versionen *Samhälle i dag 9 Fokus* består av 96 sidor.

Vad gäller layout skiljer sig de två versionerna åt på många punkter. Originalversionerna har två kolumner på varje sida, medan de förenklade versionerna endast har en. Boksidorna i de förenklade versionerna har bredare marginaler och texten är skriven med något längre radavstånd. I originalversionerna markeras nytt stycke med indrag, medan det i de förenklade böckerna markeras med blankrad, vilket ger ett luftigare intryck. Även bilderna i de förenklade versionerna är större vilket tillsammans med de breda marginalerna och blankraderna vid styckebytning bidrar till att sidorna ser mer lättsmälta ut.

I uppsatsen kommer böckerna att hädanefter för enkelhetens skull benämnas som LH (*Levande historia 9*) och LH Fokus (*Levande historia 9 Fokus*) samt SI (*Samhälle i dag 9*) och SI Fokus (*Samhälle i*

*dag 9 Fokus*). I övrigt används benämningarna originalversioner och förenklade versioner för att referera till de olika böckerna.

## 4. Metod

Studien bygger på både kvalitativa och kvantitativa jämförelser av de olika bokversionernas rubriksättningar. Först granskas och jämförs läroböckernas rubriknivåer kvalitativt, både vad gäller rubrikstruktur och typografisk utformning.

Sedan görs jämförande beräkningar av rubriklängd på två olika sätt. Dels beräknas det genomsnittliga antalet ord per rubrik och dels antalet rubriker med 1–2 ord respektive mer än två ord (se Sandqvist 1995:149). Enligt Sundin (2007:100) är rubriker i lättlästa texter ofta längre eftersom en längre rubrik ger läsaren mer information. Eftersom rubriklängd ändå inte kan användas som ett obestridligt mått på informationsmängd (Sandqvist 1995:149) gör jag också en kvalitativ jämförelse av rubrikerna med avseende på bl.a. informationsmängd, se nedan.

Rubrikerna kategoriseras också i olika typer av syntaktisk utformning, närmare bestämt i nominalfraser och hela meningar (se Sandqvist 1995:148). Begreppet ”hel mening” är inte entydigt utan kan definieras på olika sätt. Dels kan ”mening” åsyfta en ”syntaktisk mening” som består av minst en huvudsats. Begreppet ”mening” kan också avse en ”grafisk mening” som går från stor bokstav till stort skiljetecken såsom t.ex. punkt eller frågetecken. Dessa sammanfaller ofta, men inte alltid. T.ex. är ett utrop som ”Aldrig!” en grafisk mening, men det är inte en fullständig huvudsats och således inte heller en syntaktisk mening (Landqvist 2006:5 i avsnitt: Syntax – satsdelar). I ifrågavarande uppsats används den första betydelsen. Det innebär att de rubriker som kategoriseras som hela meningar består av en fullständig huvudsats med åtminstone subjekt och predikat.

De rubriker som var varken nominalfraser eller hela meningar var få till antalet och benämns därför som ”övriga”. Den kategorin innefattar bl.a. verbfraser som t.ex. ”Att bekämpa rasism” (SI:434) och bisatser som t.ex. ”När det går bra för hushållen” (SI Fokus:10). Rubriker bestående av hela meningar fungerar ofta som kortfattade sammanfattningar av innehållet, medan nominalfraser mer liknar etiketter som anger vad texten kommer att handla om (Sandqvist 1995:148). Sammanfattningar som strukturerar textinnehållet är ett bra stöd för svaga läsare (Lundberg & Reichenberg 2008:64) och därför är

hypotesen att de förenklade versionerna innehåller fler rubriker bestående av hela meningar än vad originalversionerna gör.

I studien görs också en jämförelse av antalet informerande kontra intresseväckande rubriker. Som utgångspunkt för jämförelsen finns en tanke om att rubriker kan vara formulerade på ett sådant sätt att de fångar läsarens intresse med hjälp av något som går utanför själva ämnesinnehållet. Bedömningen av vad som fångar en läsares intresse och vad som inte gör det är givetvis subjektiv och inte oproblematisk. Olika läsare kan ha olika uppfattningar om vad som väcker deras nyfikenhet och om läsaren i grunden är intresserad av ämnesinnehållet blir säkerligen de allra flesta rubriker intressanta.

De rubriker som i föreliggande studie kategoriseras som intresseväckande ska ha en engagerande funktion med läsartilltal i form av t.ex. frågesatser och uppmaningar. Även frågor utan direkt läsartilltal bedöms som intresseväckande, eftersom de ändå kan engagera läsaren. Citat i rubriker bedöms också vara intresseväckande. Det kan också handla om användning av en underhållande eller mer dramatisk ton i rubrikerna, t.ex. genom synonymer eller exemplifieringar av det som sedan beskrivs i texten (Sundin 2007:101; Sandqvist 1995:147).

Rubriker som kategoriseras som informerande fungerar enbart som innehållsetiketter med en beskrivning eller sammanfattning av textens innehåll. I dessa rubriker finns ingenting, utöver ämnesinnehållet, som kan tänkas locka till läsning.

Kategoriseringen av informerande och intresseväckande rubriker är alltså subjektiv eftersom välformulerade rubriker kan ha både en informerande och en intresseväckande funktion. Ovanstående kriterier kommer dock att användas för att på så vis avgöra huvudsyftet med varje enskild rubrik.

Avslutningsvis granskas de rubriker som liknar varandra och efterföljs av ett likartat textinnehåll närmare för att jag ska kunna fastställa vad som modifierats i de förenklade versionerna. Skillnader i informationsmängd, lexikon och syntax uppmärksammas. Givetvis finns skillnader i de olika läroboksversionernas innehåll vad gäller både stoffets bredd och djup och att jämföra samtliga rubriker är därför inte relevant för studien.

## **5. Resultat**

I följande avsnitt presenteras studiens resultat. Inledningsvis redogörs för böckernas rubrikstruktur och sedan följer en redogörelse för rubrikernas utformning. Slutligen redovisas resultaten från den kvalitativa jämförelsen av rubrikerna.

## 5.1 Rubrikstruktur och grafisk utformning

I böckerna finns olika ”teman” (Wergel m.fl. 2003:388, Hildingson & Hildingson 2003:424). I samhällskunskapsböckerna är de sju till antalet och i historieböckerna är de nio. Originalversionerna och de förenklade versionerna innehåller samma teman och de har också fått samma rubriker i de olika böckerna. I bilderna 1 och 2 nedan exemplifierar jag rubriker från böckerna för att illustrera rubriknivåerna och visa skillnaderna mellan de olika böckerna. Samtliga rubriker har ett annat typsnitt än brödtexten, vilket framkommer i bilderna.

Temarubrik:

En orolig värld

Kapitelrubrik:

De mänskliga rättigheterna

Avsnittsrubrik:

### Barnens rättigheter

Den 20 november är en dag som världens alla barn borde fira. För den dagen år 1989 beslutade FN om Konventionen om barnens rättigheter. Den gäller för dig och alla andra barn under 18 år. En konvention är regler som många länder har kommit överens om. I Barnkonventionen står bland annat:

### *Bild 1 Rubriknivåer från Samhälle i dag 9 Fokus*

Bild 1 visar den mest förekommande rubrikstrukturen i de undersökta böckerna med temarubrik, kapitelrubrik och avsnittsrubrik. Denna struktur används i SI Fokus, LH och LH Fokus. Den inbördes ordningen mellan rubriknivåerna markeras med olika typsnittsstorlekar. LH avviker något från de övriga två med numrering av kapitel-rubrikerna.

I SI, däremot, är rubrikstrukturen betydligt mer komplicerad eftersom den varierar i olika teman. T.ex. har temat *Flyktingar och invandrare* tre rubriknivåer (SI:428–436), vilket kan jämföras med övriga undersökta böcker. Andra teman, t.ex. *En orolig värld* innehåller fem olika rubriknivåer (SI:496–517). Se bild 2 nedan.

Temarubrik:

En orolig värld

Mellanrubrik:

FN – med freden som mål

Kapitelrubrik:

**Barnens rättigheter**

Avsnittsrubrik:

**Barnarbete**

Underrubrik:

Sultana, tolv år och familjeförsörjare

Sultana arbetar varje dag. Hon har lött ihop 3 500 glasarmband och arbetat sedan hon var sex. Hennes händer och armar är fulla av brännmärken. Sultanas arbetsplats är en vindsvåning i huvudstaden Dhaka i Bangladesh. Där är varmt som i en bakugn.

### *Bild 2 Rubriknivåer från Samhälle i dag 9*

Av bild 2 framgår att det i SI ibland finns en nivå mellan tema och kapitel, som markeras med en större teckenstorlek, och en nivå under avsnittsnivån. Skillnaden mellan nivåerna längst ner i rubrikstrukturen markeras med att den understa rubriknivån inte skrivs med fetstil.

Bilderna 1 och 2 illustrerar också andra skillnader som finns mellan läroböckerna, nämligen att samma rubriker kan uppträda på olika nivåer. Rubriken *Barnens rättigheter* återfinns i båda böckerna, men på olika nivåer. I SI Fokus, den förenklade versionen, är rubriken en

avsnittsrubrik, medan den i SI, originalversionen, är en rubriknivå högre upp, alltså en kapitelrubrik.

I SI finns ännu en variant på rubrikstruktur, vilket exemplifieras i temat *Fattiga och rika länder* (SI:464). Under kapitelrubriken *Fattigdom ur olika synvinklar* (SI:466) presenteras tre olika perspektiv på fattigdom under rubriker av en helt ny typ. Rubrikerna numreras med siffror och är skrivna i versaler på en mörkgrå tonplatta. Se bild 3.

## 1. BRIST PÅ MAT

*Bild 3 Exempel på rubrik från Samhälle i dag 9*

Sammanfattningsvis är rubrikstrukturen i LH, LH Fokus och SI Fokus konsekvent och tydlig, medan den i SI är inkonsekvent och otydlig. I de olika kapitlen i SI används skiftade rubrikstruktur där både nivåer och rubrikernas grafiska form varierar.

## 5.2 Rubrikernas utformning

I följande avsnitt presenteras först resultat som rör rubrikernas längd och sedan deras syntaktiska utformning. Slutligen redogörs det för rubrikernas huvudsyften. Resultaten redovisas i tabell- och textform.

### 5.2.1 Rubriklängd

Rubrikernas längd varierar inte avsevärt i de olika versionerna. I tabell 2 nedan presenteras beräkningarna av rubrikernas längd. Tabellen visar dels det genomsnittliga antalet ord per rubrik och dels procentandelen rubriker med 1–2 respektive mer än två ord.

*Tabell 2 Rubriklängd*



	Ord/rubrik	Andel rubriker med 1–2 ord	Andel rubriker med mer än två ord
Levande historia 9	3,12	30 %	70 %
Samhälle i dag 9	3,16	26 %	74 %
<b>Originalversioner</b>			
<b>Totalt</b>	<b>3,14</b>	<b>28 %</b>	<b>72 %</b>
Levande historia 9 Fokus	3,12	23 %	77 %
Samhälle i dag 9 Fokus	3,34	26 %	74 %
<b>Förenklade versioner</b>			
<b>Totalt</b>	<b>3,23</b>	<b>25 %</b>	<b>75 %</b>

I tabell 2 blir det tydligt att rubrikerna endast är något längre i de förenklade versionerna. Den genomsnittliga rubriklängden i originalversionerna är 3,23 ord, medan motsvarande siffra för originalversionerna är 3,14. Även vid en jämförelse av procentandelen rubriker med 1–2 respektive mer än två ord märks en liten skillnad mellan de olika versionerna. 75 % av rubrikerna i de förenklade versionerna innehåller fler än två ord och i originalversionerna innehåller 72 % av rubrikerna mer än två ord.

Sammanfattningsvis kan sägas att det inte finns några betydande skillnader i rubriklängd. De förenklade versionerna uppvisar endast något högre siffror än originalversionerna.

### **5.2.2 Syntaktisk utformning**

Den syntaktiska utformningen av rubrikerna består huvudsakligen av nominalfraser och hela meningar, vilket visas i tabell 3. Övriga rubriker består bl.a. av prepositionsfraser, verbfraser och bisatser.

*Tabell 3 Rubrikerna syntaktiska utformning*

	Nominalfraser	Hela meningar	Övriga
Levande historia 9	69 %	29 %	3 %
Samhälle i dag 9	73 %	21 %	6 %
<b>Originalversioner</b>			
<b>Totalt</b>	<b>71 %</b>	<b>25 %</b>	<b>5 %</b>
Levande historia 9 Fokus	64 %	32 %	5 %
Samhälle i dag 9 Fokus	59 %	31 %	10 %
<b>Förenklade versioner</b>			
<b>Totalt</b>	<b>61 %</b>	<b>31 %</b>	<b>7 %</b>

I originalversionerna är 71 % av rubrikerna nominalfraser, medan 61 % av rubrikerna i de förenklade versionerna är nominalfraser. I exempel (1)–(2) visas två olika nominalfraser:

- (1) Samhällets ekonomi (SI:392 och SI Fokus:4)
- (2) Kampen för allmän rösträtt (LI:449 och LI Fokus:20)

Av rubrikerna i originalversionerna är 25 % hela meningar, medan motsvarande siffra för de förenklade versionerna är 31 %. Exemplifieringar på rubriker med hela meningar finns i (3)–(4):

- (3) Alla invandrare är inte flyktingar (SI:429 och SI Fokus:31)
- (4) Ryssland drar sig ur kriget (LH:477 och LH Fokus:40)

Andelen övriga rubriker är i originalversionerna 5 % och i de förenklade versionerna 8 %. Det handlar bl.a. om verbfraser som i exempel (5) och om bisatser som i exempel (6):

- (5) Att bekämpa rasism (SI:434)
- (6) När det går bra för hushållen (SI Fokus:10)

Sammanfattningsvis har alltså rubrikerna i de förenklade versionerna en större andel hela meningar (31 %) än vad originalversionerna har (25 %), medan originalversionernas andel nominalfraser (71 %) är större än de förenklade versionernas (61 %). Detta innebär att man i de förenklade versionerna har valt att sammanfatta textinnehållet i rubrikerna i större utsträckning än vad man gjort i originalversionerna.

### 5.2.3 Rubrikernas huvudsyfte

Återigen bör det påpekas att kategoriseringen av informerande respektive intresseväckande rubriker bygger på subjektiva bedömningar och eventuellt skulle rubrikerna kunna kategoriseras annorlunda i en annan studie. Nedan följer dock en redovisning av den föreliggande studiens resultat. Kategorisering och underkategorisering exemplifieras för att det ska bli tydligt hur indelningen har gjorts.

De flesta rubrikerna i läroböckerna fungerar som innehållsetiketter och deras funktion är informerande. Se exempel (7)–(10).

- (7) Tre viktiga frågor (SI:402)
- (8) Vietnamkriget (LH Fokus:75)
- (9) Mäktig överklass hindrar reformer (SI:478)
- (10) Sovjetunionen var en stormakt (SI Fokus:42)

I vissa fall presenteras endast textens ämnesinnehåll i nominalfraser, som i exempel (7)–(8), medan andra rubriker är koncentrerade sammanfattningar av innehållet i form av hela meningar, som i exempel (9)–(10).

Böckerna innehåller också rubriker som har en mer intresseväckande funktion. Dessa kan vara utformade på olika vis, vilket exemplifieras nedan, men gemensamt är att samtliga engagerar läsaren på ett eller annat sätt. De intresseväckande rubrikerna kan vara i form av frågor, uppmaningar eller utrop. I exempel (11)–(12) är rubrikerna direkt riktade till läsaren, medan exempel (13)–(14) visar mer allmänna frågor.

- (11) Och du själv? (SI Fokus:68)
- (12) Din röst är viktig (SI:481)
- (13) Vem ska betala? (LH Fokus:92)
- (14) Ett starkt eller svagt FN? (SI:509)

I viss mån används också citat för att väcka nyfikenhet och göra läsningen mer intressant. Se exempel (15)–(18).

- (15) ”Kashmir ska tillhöra dem som lever där!” (SI Fokus:85)
- (16) ”Vi lägger ner vapen” (SI:501)
- (17) ”General Vinter” (LH:505)
- (18) Strejk vid sågverken! (LH:446)

Rubrikerna (15) och (16) innehåller röster från texten. Där får enskilda personer komma till tals och texten blir på så vis levande och kanske

också mer intressant. Rubriken i exempel (17) är omgivet av citattecken eftersom det innehåller ett bildligt uttryck som också fungerar intresseväckande. I exempel (18) används inga citattecken, men däremot ett utropstecken som gör att rubriken blir mer intressant.

Bland de intresseväckande rubrikerna finner man slutligen en typ som består av speciella och uppseendeväckande formuleringar. Dessa tilltalar inte läsaren på ett direkt sätt, och är heller inga egentliga innehållsetiketter, utan har en mer underhållande eller dramatisk ton. Se exempel (19)–(22).

(19) Gnistan som tände en världsbrand (LH:460 och LH Fokus:28)

(20) Ett par skor vart tredje år (LH Fokus:42)

(21) Bananer, bananer (SI Fokus:76)

(22) Politik på tallriken (SI:484)

I tabell 4 nedan redovisas hur stor andel av läroböckernas rubriker som var informerande respektive intresseväckande.

*Tabell 4 Andelen informerande respektive intresseväckande rubriker*

	<b>Andel informerande rubriker</b>	<b>Andel intresseväckande rubriker</b>
Levande historia 9	95 %	5 %
Samhälle i dag 9	87 %	13 %
<b>Originalversioner</b>		
<b>Totalt</b>	<b>91 %</b>	<b>9 %</b>
Levande historia 9 Fokus	96 %	4 %
Samhälle i dag 9 Fokus	87 %	13 %
<b>Förenklade versioner</b>		
<b>Totalt</b>	<b>92 %</b>	<b>8 %</b>

Skillnaden mellan de olika versionerna när det gäller informerande och intresseväckande rubriker är som framgår nästintill obefintlig. I originalversionerna bedöms 9 % av rubrikerna vara intresseväckande, vilket endast är en procentenhet mer än motsvarande siffra för de förenklade versionerna. Den skillnad som finns är i stället mellan de olika ämnena. 13 % av samhällskunskapsböckernas rubriker är intresseväckande, men endast 5 % av historieböckernas.

### **5.3 Kvalitativa likheter och skillnader mellan rubrikerna**

Av de sammanlagt 267 rubrikerna i de förenklade böckerna är 110 identiska med rubriker i originalversionerna; som tidigare nämndes är bl.a. samtliga temarubriker identiska i de olika versionerna. 88 av rubrikerna i de förenklade böckerna saknar motsvarighet i originalversionerna och kvar blir 69 rubriker som modifierats på olika sätt. Dessa rubriker har mycket gemensamt med rubriker från originalversionerna och de efterföljs också av ett likartat textinnehåll. De skillnader som finns mellan rubrikerna är både lexikala och syntaktiska och presenteras nedan. I vissa fall har mindre förändringar gjorts; ord har uteslutits, lagts till eller bytts ut mot synonymer. I andra fall har större förändringar gjorts och hela rubriken har strukturerats om. Ofta har skillnader i informationsmängd uppstått.

### ***5.3.1 Rubriker där de förenklade versionerna ger mindre information***

Många gånger har rubrikerna i de förenklade versionerna förenklats på ett sådant sätt att informationsmängden har minskat. I exempel (23)–(26) nedan visas hur hela meningar i originalversionen omformulerats till nominalfraser i den förenklade versionen.

- (23) Mäktig överklass hindrar reformer (SI:478)
- (24) Mäktiga familjer (SI Fokus:67)
- (25) Bananföretag ändrar stil (SI:490)
- (26) Bananer, bananer (SI Fokus:76)

I (23) och (25), som kommer från originalversionen, sammanfattar de hela meningarna textinnehållet. Nominalfraserna i (24) och (26) anger endast vad texten kommer att handla om.

I exempel (27) och (28) har en nominalfras förändrats och även där har en skillnad i informationsmängd uppstått.

- (27) Ett stort filmland (SI:461)
- (28) Indisk film (SI Fokus:53)

I exempel (27) preciseras informationen och läsaren får reda på att Indien är ett ”stort filmland”. I exempel (28) från den förenklade versionen anges det endast att det ska handla om ”indisk film”. Eftersom kapitlet handlar om Indien har adjektivet ”indisk” ingen avgörande betydelse.

### ***5.3.2 Rubriker där de förenklade versionerna ger mer information***

I vissa fall finns mer information i de förenklade versionerna, vilket exemplifieras i (29)–(30).

- (29) Tysklands roll i EU (SI:451)
- (30) Ett viktigt land i EU (SI Fokus:46)

Här specificeras det mer i den förenklade versionen och textinnehållet sammanfattas i en nominalfras. Andra exempel på när informationen är mer specificerad i de förenklade versionerna finns i exempel (31)–(34).

- (31) Ekonomi (SI:454)
- (32) Kinas ekonomi (SI Fokus:48)
- (33) Massmedier (SI:449)
- (34) Massmedierna i Ryssland (SI Fokus:45)

Eftersom samtliga dessa rubriker är avsnittsrubriker i kapitel som handlar om Kina respektive Ryssland gör dock den extra informationen varken till eller i från. Det är redan klarlagt i den tidigare texten och i tidigare rubriker vilket land det handlar om.

### ***5.3.3 Rubriker där ord har bytts ut mot synonymer***

När formuleringar ersatts med synonyma uttryck i rubrikerna används det i samtliga fall mer vardagliga och konkreta uttryck i de förenklade varianterna än i originalversionerna. Se exempel (35)–(38)

- (35) Att bekämpa rasism (SI:434)
- (36) Att arbeta mot rasism (SI Fokus:35)
- (37) Odlar för export eller egna behov? (SI:467)
- (38) Odlar mat till sig själv eller andra? (SI Fokus:59)

Förutom mer konkreta synonymer används också mer specifika uttryck med mindre betydelseomfång som i exempel (39)–(42).

- (39) Mordet på presidenten (LH:435)
- (40) Mordet på Lincoln (LH Fokus:10)
- (41) Hur mycket visste man? (LH:515)
- (42) Hur mycket visste vanliga människor? (LH Fokus:65)

Vaga formuleringar har här gjorts explicita. Både ”presidenten” och ”man” kan ha olika referenter. I de förenklade versionerna har referenterna tydliggjorts.

I några intressanta fall innebär utbytet mot synonymer att betydelsen ändras något. Se exempel (43)–(46) nedan.

- (43) Muren raseras (LH:540)
- (44) Berlinmuren faller (LH Fokus:79)
- (45) USA dras in i kriget (LH:506)
- (46) USA går med i kriget (LH Fokus:60)

I ovanstående exempel är det passiv verbform som har ändrats till aktiv verbform och då har också själva verbet bytts ut. Här finns en diskrepans när det gäller vem som är aktiv i händelserna. I exempel (43) är det underförstått att någon aktivt förstör Berlinmuren, medan det i exempel (44) mer framstår som om den faller oavsiktligt.

I det andra exempelparet är det ännu större skillnad. Rubrikerna förmedlar olika bilder av huruvida USA:s inblandning i kriget var frivillig eller ofrivillig. På grund av den passiva satsen i (45) är det rimligt att anta att USA mot sin vilja tvingades med i kriget. I exempel (46) är verbet däremot aktivt och förmedlar istället bilden av att USA gick med i kriget helt frivilligt.

## 6. Analys och diskussion

I nedanstående avsnitt analyseras och diskuteras vad som framkommit ovan. Analysen inleds med en diskussion om läroböckernas rubrikstruktur och grafiska utformning. Sedan analyseras rubrikernas utformning, med avseende på längd, syntax och funktion, och slutligen diskuteras de kvalitativa skillnaderna som finns mellan olika rubrikversioners informationsmängd, lexikon och syntax. I diskussionen ställs de olika versionerna mot varandra och jag reflekterar kring skillnaderna mellan böckernas svårighetsgrader.

### 6.1 Rubrikstruktur och grafisk utformning

I de undersökta böckerna är brödtext och rubriker grafiskt åtskilda på samma sätt, vilket illustrerades ovan med bilderna 1 och 2. Samtliga rubriker har ett annat typsnitt än brödtexten och med hjälp av varierande typsnittsstorlekar åskådliggörs de olika rubriknivåerna. Precis som Strömquist rekommenderar görs detta på ett tydligt och överskådligt vis (Strömquist 2005:133–135).

Pettersson (2003:11) menar att rubriker och underrubriker kan användas för att framhäva textens struktur, vilket görs i samtliga undersökta läroböcker. I LH, LH Fokus och SI Fokus är strukturen tydlig, medan den inte är konsekvent i SI. Överhuvudtaget kan det sägas

att rubrikstrukturen är mer avancerad i SI och eventuellt ställer detta högre krav på läsaren. När texten växlar mellan olika rubriknivåer måste läsaren hela tiden vara uppmärksam på vilken nivå som är aktuell för tillfället, framför allt för att kunna förstå hur de olika delarna i texten förhåller sig till varandra. Strömquist (2005:135) menar att en krånglig rubrikstruktur försvårar för läsaren och anser att fyra rubriknivåer bör vara tillräckligt i de flesta texter. Språkrådet (2008:19) anser att tre rubriknivåer är tillräckligt. SI innehåller upp till fem rubriknivåer och kan därför bedömas vara svårare än de andra böckerna i studien, men det snåriga rubriksystemet i SI känns inte befogat. Att viss skillnad i struktur uppträder mellan de olika böckerna är naturligt, eftersom den ena versionen ska vara förenklad. Det är dock intressant att den ena originalversionen (LH) har samma struktur som de förenklade versionerna.

Läroböckerna ger också exempel på det som Lars Melin kallar ”grafisk mångfald” (1995:87). Den mindre avvikelserna med nummerade kapitelrubriker som finns i LH bedöms kanske inte påverka läsbarheten på något negativt sätt. Det är dock oklart varför kapitlen numrerats och det framstår därför som omotiverat. Det som framförallt framstår som avvikande är emellertid den mellan kapitlen varierande rubrikstrukturen som finns i SI. Det faktum att antalet nivåer varierar kan motiveras med framställningen av stoffet och dess skiftande komplexitet, men den särskilda rubriktyp med versaler på en tonplatta som introduceras i ett av kapitlen förefaller obefogat. De ordinarie rubriknivåerna hade kunnat användas istället och därmed hade en sorts ”grafisk pyttipanna” (Melin 1995:77) kunnat undvikas.

Även om det är av sekundär betydelse för ifrågavarande studie är det också värt att påpeka att en konsekvent rubrikstruktur troligen skulle underlätta för de elever som använder SOL-serien i fler ämnen. Den avvikande strukturen som finns i SI är inte nödvändig utan endast försvårande.

## **6.2 Rubrikernas utformning**

Rubrikernas utformning analyseras och diskuteras i den ordning som resultaten redovisades i uppsatsens resultatdel. Först behandlas rubriklängd, sedan rubrikernas syntaktiska utformning och avslutningsvis rubrikernas syften.

### **6.2.1 Rubriklängd**



Rubrikerna uppvisade inga stora skillnader i längd. Enligt Sundin är det ofta en fördel att sätta långa rubriker i lättlästa texter eftersom läsaren då får mer information (2007:100). Det var därför troligt att rubrikerna i de förenklade böckerna skulle innehålla ett större genomsnittligt antal ord än rubrikerna i originalversionerna, men detta stämde alltså inte.

Det kan också konstateras att mina resultat med avseende på rubriklängd skiljer sig från Sandqvists resultat (1995:149–150). De undersökta böckerna har i genomsnitt längre rubriker än de i Sandqvists undersökning. Studiens läroböcker har, trots flertalet rubriknivåer, uppseendeväckande nog mer gemensamt med 50-talsböckerna än med 80-talsböckerna i Sandqvists undersökning (1995:149–150).

### **6.2.2 Syntaktisk utformning**

Resultaten från beräkningarna av rubrikernas syntaktiska utformning visade att nominalfrasen var den vanligaste rubrikformen både i originalversionerna och i de förenklade versionerna. Resultaten överensstämmer därvidlag med Sandqvists (1995:148).

Vid en jämförelse mellan originalversionerna och de förenklade versionerna kan det noteras att andelen nominalfraser var större i originalversionerna än i de förenklade versionerna. Andelen hela meningar var större i de förenklade versionerna än i originalversionerna. Anledningen till detta kan vara att hela meningar, som består av både subjekt och predikat, anses vara mer informerande och därigenom ett större stöd i läsningen. Bl.a. har Reichenberg konstaterat att fullständiga satser, istället för satsförkortningar, ökar texters läsbarhet (2005:56–57). Sandqvist menar att rubriker bestående av fullständiga satser ofta sammanfattar innehållet (1995:148) och Lundberg och Reichenberg anser att sammanfattningar av textinnehållet gör texter mer lättlästa (2008:64).

Resultaten från granskningen av rubrikernas syntaktiska utformning pekar på att de lättlästa versionerna skiljer sig från originalversionerna i detta avseende. Den ökade användningen av hela meningar i de lättlästa böckernas rubriker kan bedömas vara något som förenklar läsningen och ökar läsförståelsen hos lässvaga elever.

### **6.2.3 Rubrikernas huvudsyfte**

Enligt Strömqvist bör en bra rubrik både vara informerande och intresseväckande (2005:130). I föreliggande studie skildes dock de två

funktionerna åt och rubrikernas huvudsyften granskades. De flesta rubriker i studien, 91 % av rubrikerna i originalversionerna och 92% av rubrikerna i de förenklade versionerna, bedömdes vara informerande. Detta bekräftar Sandqvists resultat (1995:147–148).

En jämförelse mellan de olika versionerna visade att originalversionerna och de förenklade versionerna innehöll lika stora andelar informerande och intresseväckande rubriker. Å ena sidan hade det varit lätt att på förhand tänka sig att den intresseväckande funktionen gått förlorad i de förenklade versionerna och att rubrikerna istället skulle användas för att ge läsaren förförståelse och förmedla en tydlig struktur. Å andra sidan kanske elever som behöver mer lättläst material är i ännu större behov av de intresseväckande rubrikerna för att kunna behålla uppmärksamheten på texten och inte tappa läslusten. Detta är något som Sundin poängterar. Hon menar att det är viktigt att locka till läsning i texter som riktar sig till lässvaga personer och att rubrikerna kan vara ett bra medel för att väcka intresse hos läsaren (2007:101).

Många av rubrikerna i studien ställde frågor till läsaren och en tydlig berättarröst är ett element som tidigare har visat sig öka texters läsbarhet (Lundberg & Reichenberg 2008:17–25, Reichenberg 2005:56–57). Vidare underlättar också ett spännande textinnehåll för många lässvaga, t.ex. barn med koncentrationssvårigheter (Lundberg & Reichenberg 2008:18) och rubriker med en intresseväckande funktion borde i så fall öka texters läsbarhet.

Ransgart framhåller att det är viktigt att informationsfunktionen inte försvinner till förmån för den intresseväckande funktionen hos rubriken (2005:64). Just detta kan dock anses vara ett problem i vissa av de undersökta läroböckernas rubriker. I exempel (15) ovan, ”Kashmir ska tillhöra dem som lever där”, används ett citat i rubriken, vilket enligt Sundin kan väcka läsarens intresse (2007:101). Texten behandlar kriget om Kashmir-området och de två stridande parterna, och problemet med rubriken är att citatet innehåller en subjektiv åsikt, vilket kanske inte är helt uppenbart för alla elever. Rubriken är ett exempel på det som Ransgart kallar ”snäva rubriker” (2005:64). Den omfattar inte hela textinnehållet och dessutom finns en risk att läsaren får fel uppfattning om vad texten kommer att handla om. Det kan dock i sammanhanget också vara värt att nämna det faktum som Reichenberg påpekat, att alltför explicita texter innebär att eleverna tröttnar eftersom de blir för enkla (Reichenberg 2005:57). Det kan alltså vara så att den vinklade rubriken inte alls innebär några problem för eleverna, utan den kan, kanske tack vare sin vinkling, istället väcka nyfikenhet.

Mellan de olika läroboksversionerna i studien fanns ingen större skillnad, vilket torde innebära att behovet av välformulerade rubriker, med en bra blandning av information och lockbeten, bedöms vara lika stort för alla elever. Skillnaden mellan de olika ämnena, där samhällskunskapsböckerna hade en större andel intresseväckande rubriker än vad historieböckerna hade, kan bero på att det är lättare att ställa frågor eller ge uppmaningar till läsaren när det handlar om aktuella ämnen där läsare själv kan fundera över sitt liv och sina åsikter.

### **6.3 Kvalitativa likheter och skillnader mellan rubrikerna**

Resultaten av den kvalitativa jämförelsen av rubrikerna visade att skillnaderna gäller både lexikon och syntax. Bland de granskade rubrikerna var det ofta rubrikerna i originalversionerna som gav mest information, vilket var förvånande. I förenklingen av rubrikerna har information tagits borts och rubriken har blivit vidare och mindre vägledande. Ekvall har funnit att det finns brister i rubriksättningen i läroböcker och att rubriker kan vara för vida och hon anser att dessa inte ger ett tillräckligt stöd i läsningen (1995:57–58). Även Ransgart menar att vida rubriker inte vägleder läsaren på ett önskvärt sätt (2005:64). I ifrågavarande studie är det omöjligt att spekulera i anledningar till att information tagits bort i de förenklade böckerna. Kanske har man försökt göra rubrikerna så enkla som möjligt. Detta står dock i motsats till Sundin som ger rådet att hellre göra rubrikerna längre och mer innehållsrika, än korta och innehållslösa (2007:100).

I de fall där formuleringar har ersatts med synonyma uttryck i de förenklade versionerna har vaga uttryck specificerats och mer vardagliga och konkreta ord har använts, vilket Sundin poängterar som viktigt (2007:113). Verbfraser som i originalversionerna var passiva har i de lättlästa versionerna ändrats till aktiva verbfraser, vilket gör dem mer lättlästa (Sundin 2007:111). Det finns dock exempel på rubriker där en betydelseförskjutning skett (se exempel (43)–(46) ovan). Att verben är aktiva i de förenklade versionerna är givetvis positivt, men de olika versionerna ger skilda vinklingar av textinnehållet, vilket kan anses vara problematiskt. Troligtvis hade rubrikerna kunnat formuleras på ett sådant sätt att versionerna skulle ha haft samma betydelseinnehåll, vilket hade varit att föredra.

## **7. Slutdiskussion**

I denna studie har originalversioner och förenklade versioner av samma läromedel jämförts. Tanken bakom undersökningen har varit att se om det finns några skillnader mellan de olika versionerna. Som framgår har undersökningen endast omfattat rubriksättning och rubrikerna har jämförts på olika sätt för att det skulle bli möjligt att komma fram till om några skillnader förelåg mellan vanliga respektive lättlästa läroböcker.

Den kvantitativa delen av undersökningen visade att skillnaderna mellan de olika versionernas rubriker var förhållandevis små. Vad gäller rubriklängd uppvisade inte resultaten någon betydande skillnad. Jämförelsen mellan informativa och intresseväckande rubriker visade också att de olika versionerna till största delen är lika varandra. Syntaktiskt fanns dock vissa skillnader mellan versionerna. Samtliga läroböckers rubriker bestod i de flesta fall av nominalfraser, men andelen hela meningar var större i de förenklade versionerna än vad den var i originalversionerna.

Resultaten pekade på att det finns vissa kvalitativa skillnader mellan originalversionernas och de förenklade versionernas rubriker. Grafiskt sett var rubrikerna och rubriknivåerna i de olika versionerna lika varandra, men rubrikstrukturen i en av originalversionerna var mer avancerad med fler rubriknivåer. I övrigt visade den kvalitativa jämförelsen av rubrikerna att de förenklingar som gjorts inte är helt okomplicerade. Ofta hade dessa lett till att information tagits bort i de förenklade versionerna. När synonymer ersatte vissa ord blev dock rubrikerna mer lättlästa p.g.a. att mer konkreta och vardagliga ord användes.

Studiens huvudsakliga slutsats är att rubrikerna i de olika versionerna har mycket gemensamt, men att rubrikerna i de förenklade läroböckerna skulle kunna förbättras. Framför allt skulle informationsmängden i rubrikerna kunna utökas. Rubrikerna skulle då bli längre, men det behöver inte vara något negativt. Trots att indelningen i informerande och intresseväckande rubriker är problematisk skulle jag också vilja framhålla att läroboksrubrikerna i stort skulle kunna göras mer intressanta och engagerande. T.ex. skulle fler rubriker kunna utformas som frågor till läsaren. Speciellt för lässvaga elever tror jag att rubriker kan spela en avgörande roll när det gäller fortsatt läsning. Vidare användes rubriker bestående av hela meningar i större utsträckning i de förenklade versionerna och detta anses vara en faktor som förenklar läsningen, eftersom hela meningar i rubrikerna sammanfattar innehållet. Kanske skulle läroboksförfattare än mer kunna använda sig av hela

meningar när de sätter rubriker. Detta skulle kunna ge eleverna mer förförståelse och därför underlätta läsningen.

Fortsättningsvis vore det intressant att undersöka hur elever upplever de olika versionernas rubriksättningar. Genom att göra olika sorters läsförståelsetest skulle man kunna testa om rubrikerna i de lättlästa böckerna ger mer stöd och vägledning i läsningen än vad originalversionernas rubriker gör.

## Material- och litteraturförteckning

### Material

- Hildingson, Kaj & Lars Hildingson 2003. *Levande historia 9*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Hildingson, Kaj & Lars Hildingson 2007. *Levande historia 9 Fokus*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Wergel, Karin, Kaj Hildingson, Lars Hildingson & Lennart Husén 2003. *Samhälle i dag 9*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Wergel, Karin, Kaj Hildingson, Lars Hildingson & Hans Thorbjörnsson 2007. *Samhälle i dag 9 Fokus*. Stockholm: Natur och Kultur.

### Litteratur

- Centrum för lättläst. *Centrum för lättläst och det lättlästa konceptet*.  
<http://www.lattlast.se/pub/5913/sprakdokumentet.pdf>.  
 Hämtad: 2009-11-13.
- Ekvall, Ulla 1995. Läroboken – begriplig och intressant? I: Strömquist, Siv (red.), *Läroboksspråk – Om språk och layout i svenska läroböcker*. Uppsala: Hallgren & Fallgren, s. 47–76.
- Gustafsson, Jan-Eric & Monica Rosén 2004. *Förändringar i läskompetens 1991–2001. En jämförelse över tid och i länder*. (Forskning i fokus nr 22.) Myndigheten för skolutveckling. [www.skolverket.se](http://www.skolverket.se). Hämtad: 2009-11-09
- Landqvist, Hans 2006. *Språket som system: underlag för undervisning*. Göteborgs universitet: Institutionen för svenska språket.
- Lundberg, Ingvar & Monica Reichenberg 2008. *Vad är lättläst?* Specialpedagogiska skolmyndigheten.
- Melander, Björn 1995. Läsebokssvenska, bruksprosa och begreppslighet – En översikt över svensk språkforskning kring läroböcker. I: Strömquist, Siv (red.), *Läroboksspråk – Om språk och layout i svenska läroböcker*. Uppsala: Hallgren & Fallgren, s. 12–46.
- Melin, Lars 1995. Grafisk pyttipanna – Om text och grafisk form i läroböcker. I: Strömquist, Siv (red.), *Läroboksspråk – Om språk och layout i svenska läroböcker*. Uppsala: Hallgren & Fallgren, s. 77–123.
- Natur & Kulturs hemsida. <http://www.nok.se/nok/laromedel/seriesidor/s/SOL-3000-Fokus/>. Hämtad: 2009-11-05.

- Pettersson, Rune 2003. *Rubriker – bruk och missbruk*. Stockholm: Stiftelsen Institutet för Mediestudier & Sellin & Partner.
- Ransgart, Martin 2005. Läsvärda böcker kräver helhetsgrepp. I: Josephsson, Olle (red.), *Textvård: att läsa, skriva och bedöma texter*. (Småskrift utgiven av Svenska språknämnden.) Stockholm: Norstedts akademiska förlag, s. 60–72.
- Reichenberg, Monica 2005. Röst och kausalitet i läroböcker. I: Josephsson, Olle (red.), *Textvård: att läsa, skriva och bedöma texter*. (Småskrift utgiven av Svenska språknämnden.) Stockholm: Norstedts akademiska förlag, s. 45–59.
- Sandqvist, Carin 1995. Från 50-tal till 80-tal – Om form och innehåll i historieläroböcker. I: Strömquist, Siv (red.), *Läroboksspråk – Om språk och layout i svenska läroböcker*. Uppsala: Hallgren & Fallgren, s. 124–188.
- Skolverket 2007. *Vad händer med läsningen? En kunskapsöversikt om läsundervisningen i Sverige 2005–2007*. (Rapport 304:2007.) [www.skolverket.se](http://www.skolverket.se). Hämtad: 2009-11-09.
- Språkrådet 2008. *Svenska skrivregler*. Stockholm: Liber AB.
- Strömquist, Siv 1995. Läroboksspråk – mönster eller monster? I: Strömquist, Siv (red.), *Läroboksspråk – Om språk och layout i svenska läroböcker*. Uppsala: Hallgren & Fallgren, s. 7–11.
- Strömquist, Siv 2005. *Skrivboken: Skrivprocess, skrivråd och skrivstrategier*. Malmö: Gleerup.
- Sundin, Maria 2007. *Lättläst – så funkar det*. Stockholm: Jure Förlag.